

HİTİT DİNİ İNANÇLARINDA ^Éhešta- İLE İLGİLİ YENİ DÜŞÜNCELER

Özlem SİR GAVAZ¹

Atıf/©: *Sir Gavaz, Özlem (2016). Hitit Dini İnançlarında ^Éhešta İle İlgili Yeni Düşünceler, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 837-860*

Özet: Hitit dini tören ve bayram metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan ^Éhešta-/^Éhešti-yapısının işlevi ile ilgili şimdiye kadar farklı yorumlar yapılmıştır. Yapının kendine ait bir kült personelini olması, sıklıkla yeraltı tanrı ve tanrıçalarıyla birlikte anılması ve ölü kültü ile de doğrudan ilişkili olması Hitit ritüel dünyasında önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Hitit dininde çok önemli rol oynayan bazı bayramlar ^Éhešti- yapısında da kutlanmaktadır. ^Éhešti- yapısında kutlanan bayramların özellikleri ve tapınım gören tanrı ve tanrıçaların nitelikleri de yapının işlevini anlamamız açısından son derece önemlidir. Metinler ayrıca yapının mimarisi ile ilgili bazı ipuçları vermekte ve yapıyı daha iyi değerlendirmemize olanak tanımaktadır. Biz bu çalışmada Hititçe metinlerde kelimenin geçtiği yerleri ve daha önce yapılmış filolojik ve etimolojik çalışmalarını esas alarak, arkeolojik bir takım verileri de göz önünde bulundurarak yapının işlevi ve lokalizasyonuna yönelik yeni bir yorum ve değerlendirmede bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Hititçe Metinler, ^Éhešta- evi/ yapısı, Hititlerde ölü kültü, Hitit bayram törenleri

New Thoughts About ^ḫhešta- In Hittite Religious Beliefs

Citation/©: Sir Gavaz, Özlem (2016). *New Thoughts About ^ḫhešta- In Hittite Religious Beliefs*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 9, Issue 2, December 2016, pp. 837-860

Abstract: So far there have been various interpretations about the function of the ^ḫhešta-/ ^ḫhešti- structure which we come across quite often in Hittite religious ceremonies and festive texts. ^ḫhešta- has its own cult personel, and stands often in connection with underground deities. From the texts its direct relation with death cult is also evident, which points out that the structure had an important place in the Hittite ritual and underworld believes. Besides some important festivals were celebrated in the ^ḫhešti- structure. The characteristics of the ^ḫhešti- structure and the qualities of the worshipped gods and goddesses are very important in understanding the function of the structure. Hittite texts give some clues about the architectural features of the structure, which enable us to better understand its particularities. In this study we will give a new interpretation about the function of the structure and its identification by taking into account the attestations of the word in the texts, the previous philological and ethymological studies and also some archeological data.

Keywords: Hittite texts, ^ḫhešti- house/ structure, death cult in Hittites, Hittite celebrations

I. GİRİŞ

Hititçe metinlerde sg. nom.-acc. *hešta*, gen. ^ḫ*heštaš*, *hištaš*, *hišta*, *hišta*, *hišta*, dat.loc. ^ḫ*hešti*, *hišta*, *INA hešti*, *INA hešta*, abl. IŠTU *hešti* (Ünal, 2007a: 210) halleriyle geçen kelimenin anlamı ile ilgili oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Friedrich “kült yapısı, kemik evi? ve mozole?” tanımlarını yaparken (Friedrich, 1991: 68.), Götze, kelimenin *haštai-* “kemik” kelimesi ile olan ilişkisine dikkat çekerek, ölen kişilere ait kemiklerin yakıldıktan sonra toplanarak gömüldüğü bir yer olabileceğini dile getirmiştir (Götze, 1933: 265). Tischler, ^ḫ*hešta-* ve ^ḫ*haštiyaš-* “kemik evi” kelimelerinin aynı olduğu görüşünü dile getirmiş (Tischler, 1983: 203,237), aynı zamanda “bir kült binası, mozole?” olabileceğini ifade etmiştir (Tischler, 1982:21). Puhvel, ^ḫ*hešta-* yapısı için, “ölü evi, ölü kemiklerinin konulduğu yer, mezarlık, anıt mezar ve mozole” anlamlarını önermiştir (Puhvel, 1991: 319 vd.). Güterbock, ^ḫ*hešta-* ve ^ḫ*NA₄* = Hit. *NA₄-an parna-* yapılarının aynı fonksiyonlara sahip olabileceğine işaret etmiştir (Güterbock, 1953: 76, dip. 3). Kammenhuber ise, “mozole, anıt mezar” olabileceğini söylemekte ve Eski Hitit dönemine ait KBo 17.15 nolu metne dayanarak ^ḫ*hešta-* ve ^ḫ*NA₄* yapılarının aynı işlevi görmüş olabileceğine işaret etmektedir (Kammenhuber, 1972: 296, 300). Hethitisches Wörterbuch'da (Band III/2: *H-he-* bis *hu-*) “çoğunlukla yeraltı tanrılarına vakfedilmiş bir kült

yapısı” denilmektedir (2010:572). Ünal yayınlanan son Hititçe sözlüğünde kelimeyi “anıt mezar, mozole” olarak çevirmiştir (Ünal, 2016a: 185.; Ayrıca bkz. Ünal, 2007a: 210). Etimoloji yapmak bize düşmemekle birlikte burada Latince *os, ossis* “kemik” ile kurulmak istenen etimolojik ilişkinin yanlışlığına bir kez daha işaret etmemiz gerekir, çünkü en başta *hešta-* Hatti kökenli bir sözcüktür (Krs. Kammenhuber,1972:298. ; Zinko, 1987: 28). Aynı şekilde Ugaritçe’deki *hst* “ölü tapınağı, mezar” sözcüğünün Hititçe’den alınmış olabileceği ne derece doğrudur (Groddek, 2001: 213218,), takdir edecek durumda değiliz.

Hitit panteonunda bulunan bazı tanrı ve tanrıçaların doğrudan, bazılarının ise dolaylı olarak ^E*hešta-* yapısı ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunlardan Yeraltı ve ölüm tanrıçası olarak bilinen *Hatti* kökenli *Lelwani* (Otten, 1950: 119-136.; Torri, 1999.; Arıkan, 1998: 49), metinlerde sıklıkla ^E*hešta-* yapısıyla ilişkilendirilmekte, hatta bu yapının *Lelwani*’nin tapınağı olabileceği ifade edilmiştir (Otten, 1950: 129 vd.). Zira *Hattuša* başta olmak üzere hiçbir Hitit yerleşiminde yeraltı tanrıları için inşa edilmiş bir tapınak bulunmamaktadır. Muhtemelen *hešta-* evi, *Lelwani* başta olmak üzere, Yerin Güneş Tanrıçası, Kader tanrıçaları *İštuštaya* ve *Papaya* ile İyi gün tanrısı *Şiwatta* için tapınım mekanıydı (Sevinç-Erbaşı,2015: 183; Gurney, 1977: 38). II. *Murşili* yıllıklarında *Lelwani* için *Hattuša*’da bayram düzenlenmektedir: “*Tanrıça Lelwani için hešti evinde büyük bir bayram düzenledim.*” (KBo 2.5 ay. III 46-47). Bu tanrıça, Sümerli EREŞ.KI.GAL, Hurrili Allani ve Akadlı *Allatum* ile özdeşleştirilmektedir (Otten, 1950: 120 vd.; Haas, 1994: 405). Arıkan, Hattili *Lelwani*’nin aslında erkek olduğunu ama yoğun Hurri etkisinden dolayı Hititlerin onu zamanla ‘Yerin Güneş Tanrıçası’ olarak benimsediklerini dile getirmektedir (Arıkan, 1998: 49). Öte yandan, KUB 20.4 V 12’de ^D*heštaš*’dan bahsedilmesi bu yapının da başlı başına bir tanrısının bulunduğu ya da onun tanrılaştırılmış olabileceğine işaret etmektedir.

IBoT 3.1 öy. 44’-47’ de (Otten, 1955: 389vd.; Haas-Wäfler, 1976: 88vd.) *Lelwani* ile birlikte *Şiwatta*, *İштуštaya*, *Papaya*, *Hašameli*, *Güneş Tanrıçası* ve *Nergal* sayılmaktadır. Burada geçen Yer altı Tanrı gurubunun yedi tane olması hiç kuşku yok yedi rakamının Mezopotamya dünyasından Hitit inancına girdiğini göstermektedir. Hititçe karşılığı *Şeppitta* olması muhtemel “Yedi Tanrı” (IMIN. IMIN.BI) grubunun bulunması, bu bağlamda çok önemlidir (Polvani, 2005: 181194). Fakat Eski Türk inanışlarında ve Kırgız Türklerinde de yedi rakamının yer altı ile bağdaştırıldığı özellikle “*yerin kulağı yedi kattır*” sözünü sıklıkla kullandıklarını biliyoruz (Ögel, 2014: 344). *Telepinu*’nun kayboluşu mitosunda da Kara toprağa yedi kapıdan geçilerek gidildiği kaydedilmiştir: “*Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan*

fiçilar durur.” (Karauguz, 2015: 70). Yine EREŞ.KI.GAL’in avlusunda oturduğu yedi kapılı bir sarayı vardır (Sevinç-Erbaşı, 2015:151). Diğer taraftan, Bo. 4363 ve Bo.2593/c ay. 10 vd’de *Lelwani* bu sefer ^DUD.SIG=Šiwatta, Tašamma Tašimmet(ı), ^DUTU, *Ištušta, Papaya, Hašamila, Zilipuriya* ile birlikte dokuzlu bir gurup içinde geçmektedir. KBo 17.15 ay? 9’-15’de de “*Lelwani, Šiwatta, Tašamatta, Tašimezza*, Güneş Tanrıçası, *Ištušta, Papaya, Hašamila* ve *Zilipuriya* ard arda sıralanmakta ve dokuzlu tanrı gurubunu oluşturmaktadır (Haas-Wäfler, 1976: 84vd). Hitit Panteonunda ‘*Dokuzlu Tanrı Gurubu*’ olarak bilinen bu gurubun hepsi de yer altı tanrılarında oluşmaktadır (Otten, 1950: 124). KBo 17.40 nolu metinde de bu dokuz tanrıya *hešta-* evinde içki sunulduğu kaydedilmiştir (Ünal, 2016b: 115). Öte yandan, Hititler, Akadça “Yeraltı Tanrıları” anlamına gelen “*Anunnaku*” tanrılarını, bu tanrıların listesiyle beraber Hurrilerden almışlardı. Bu tanrılar, *Nara, Namšara/Napšara, Minki/u, Ammunki, Tuhuši, Ammezzaddu, Alalu, Anu, Antu, Enlil, Ninlil, Kumarbi, Apantum, Belat-Ekalli* olarak (krş. Archi, 1990: 121vd.) on ikili, dokuzlu ve yedili guruplar halinde metinlerde yer almaktadır (Arıkan, 1998: 51). Bu yeraltı tanrıları muhtemelen bir zamanlar Hitit panteonunun en saygın tanrıları arasında yer alırken, zamanla yeraltına sürülmüş ve yeraltı tanrıları sıfatını yüklenmişlerdir. Nitekim II. *Muršili*, tanrılara seslendiği dua metninde şahit olmak üzere eski tanrıları(=*karuiliuš* DINGIR^{MES}) çağırılmaktadır. KBo 10.45 IV 47-50 metninde eski tanrılar (= *karuiliuš* DINGIR^{MES}) ve A.NUN.NA.GE’nin (= *Anunnaku*) eşitliği ortaya çıkmaktadır (Arıkan, 1998: 50). Bu durumda yukarıda saydığımız tanrılar gurubu aynı zamanda eski tanrılar gurubudur. Yeraltı Tanrıları ve onlar için icra edilen ritüeller çalışma konumuzun dışında olduğu için burada değinilmeyecektir (Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Otten, 1950: 119-140.; Gurney, 1977: 38 vd.; Haas, 1994: 132vd.; Kıymet, 2014: 21-34.; Sevinç-Erbaşı, 2015: 166 vd.).

II. ^E*hešta-* YAPISINDA KUTLANAN BAYRAMLAR VE YAPININ OLASI İŞLEVİ

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı kutlamalarının 11. günü ^E*hešti* evinde kutlanmakta ve Saray Oğlanlarının Baş (GAL DUMU^{MES} É.GAL) da kutlamalar sırasında görev yapmaktadır: “*Ertesi gün Saray oğlanlarının başı yılı hešti evine getirir. Kral onun arkasından yürür. [ve] o gider ve atları yola çıkarır.*” (KBo 10.20 öy. II 11-13; Güterbock, 1960: 82 vd. Ayrıca bkz. IBoT 2.1 Kol. 8’-14). Metnin devamında ^E*hešti* evinde *Lelwani*, iyi gün tanrısı, Güneş Tanrıçası, tanrıça *Mezulla* ve *Zappaš* için sunuların gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Arzınba, 2010: 19). Bu merasimin arkasında eski yılın ölmüş bir yıl gibi telâkki edilmesi

inancı saklıdır. Dolayısıyla *hešta-* evine defnedilen eski yılın yeni yıl ile değiştirilmesi söz konusudur. Ünal'a göre soyut kavramları, kavramakta güçlük çeken Hititler, onlarla eylem yaparken bir modellerini yapıp somut hale getirmekteydiler. Tıpkı iyilik sembolü olan üçgen (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Gavaz-Süel, 2010:737-756) ve Mısır'da yaşam sembolü olarak bilinen Ankh (haç) işareti gibi. Yıl da somutlaştırılan kavramlardan biriydi. Böylece somutlaştırılan yılın gömülmesi, bayramın önemli işlevlerinden birini oluşturuyordu (Ünal, 2016b: 134). Bu inanışın bir benzeri olarak Altay Dağlarına yakın ikamet eden Kırgızlar'ın, bahar bayramını kutlarken çeşitli ritüeller sonrası “*Eski yıl geçti, yeni yıl geldi*” şeklinde haykırdıkları bilinmektedir (Ögel, 2014:356). *nuntarriyašhaš-* bayramını konu alan KUB 59.2 (+) IBoT 2.8 ay. III 1 vd' de “*Ertesi gün Kral, hešti evine gider. Büyük toplantı (toplantı).*” (Nakamura, 2002: 37) ifadesi ilgi çekicidir. Çünkü kült gezilerini içeren metinlerde *hešti-* yapısı içinde büyük toplantının yapıldığına dair bir kayda rastlanmamaktadır (Sir Gavaz, 2012, 46 vdd.). Eğer *hešti-* evi, büyük toplantının yapıldığı yerlerden birisi idiyse, kralın tören tahtına oturma merasiminin gerçekleştiği bu toplantının belki de yeraltı ve ölü kültü ile doğrudan bağlantılı tanrıların huzurunda gerçekleştirildiği tahmin edilebilir. Metinlerden ‘büyük meclis, Toplantı’nın (šalli-ašeššar) genellikle *halentuwa-*’da yapıldığı, ama duruma göre ^{GIS}ZA.LAM.GAR denen tören çadırının içine kadar yayıldığı anlaşılmaktadır (Sir Gavaz, 2012:48vd.).

hešti- evi, KI.LAM bayramı sırasında da kralın ziyaret ettiği yerler arasındadır (Singer, 1983: 112vd). Kral KI.LAM bayramı kutlamaları sırasında *hešti-* evinin *turiya* kapısına varır ve tanrıyı içme eylemini gerçekleştirir (KUB 20.4 ay. 9' vd). Aynı metnin ilerleyen satırlarında, kral *hešti-* evinin kapısına ulaştığında girişte onu GUDU/GUDU₁₂ Rahibi, (^{LU}GUDU ^D*hešta*), Rahip ve *hešti-* evi adamı karşılamaktadır (12'-20'). Burada GUDU Rahibi'nin geçmesi, bu yapıda görev yaptığına işaret edebilir. (GUDU Rahibi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Taggar-Cohen, 2006: 31, 229-274). Öte yandan, GUDU Rahibinin karısı (DAM ^{LU}GUDÚ), *hešta-* evinin adamıyla birlikte kült seremonilerinde etkin rol oynamakta, bir metinde GUDÚ'nun karısı tapınağın içinde dikilen sütunun/ sütunların önünde dikilirken, *hešti* evinin adamı (^{LU}*hišta-* için bkz. Otten, 1972-75: 369; Kammenhuber, 1972: 301.; Haas-Wäfler, 1977:92) da onun yanında durmaktadır (KBo 17.15 ay! 13-14; KUB 58.50 öy. III 1vdd. ve duplikatı KBo 17.40 ay IV 7' vd.). Bo 3230+ öy I 7' vd'de de *hešti* adamı, ^{LU}.MES ^E*huhhaš*, yani “yaşlı adamlar” ile birlikte anılmaktadır (Haas-Wäfler, 1977: 94). Muhtemelen yaşlı adamlar, doğrudan atalar kültü ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz bu yapıda önemli bir role sahiptiler. Diğer taraftan; KUB 58.50 =Bo 2866 öy.

III 8-12 ve duplikatları KBo 39.79 ay. 5vdd. ve KBo 13.216 öy I 1vdd. de güzel kokulu bir bitkinin ateşte yakılmasıyla ilgili icra edilen bir seremoni anlatılır. Ayinde Aşçılardan Baş (UGULA LÜ.MEŞ MUHALDIM), *hešti* adamı (LÜ *heštumaša*) ve temiz rahip (šuppi LÜ SANGA) Kral ile birlikte etkin rol alırlar: “Aşçıların Baş Kral’a *hurnai*- bitkisini (*hurnai*^{SAR}) verir. Kral (onu) ateşe atar. *hešti* adamı, temiz rahibe *hurnai*^{SAR} verir. Temiz rahip onu ateşe atar” (Haas-Wäfler, 1977: 98). Benzer bir ayin, *hešta*- Bayramının anlatıldığı bir metinde de yapılmaktaydı (KUB 34.69 + KUB 34.70 i 1vdd.). Ayrıca buyruk metni KBo 16.52 ay. 5’-7’ de yangın tehlikesine karşı *hešta*- evinde yakılan ateşle ilgili olarak çok dikkatli olunması, ateşin her gün söndürülmesi kaydı yer almaktadır (Kammenhuber, 1970: 560; Ünal, 1977: 467). Ama ateşin ayinsel mi, yoksa ısınmak amaçlı mı yakıldığını söylemek zordur. Ölü kültü ile doğrudan bağlantılı bir yapıda ateşle yapılan eylemler bize Türkmenlerde ölü ile Tanrı arasında ateş yoluyla bir bağlantı kurmak için yapılan ritüelleri hatırlatmaktadır. Yine Eski Türklerin tanrıyla haberleşmek ya da tanrıya ulaşmak için ateş yaktıkları da bilinmektedir (Ögel, 2014: 666,669). Öte yandan, Altay ve Buret karışımı bir ateş duasında şu ifade oldukça manidardır: “*Senin nurun, göklere erişmiş! Yerin dibine kadar gider!*” (İnan, 1968: 394; Ögel, 2014: 633). *hešta*- yapısının önemli rol oynadığı bir metinde (IBoT 3.1, 76) anlatılan eylemin *hešta*-da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre aşçılar ölü ruhunu ve meyveyi (*gakkapa*-) bir yere yerleştirirler (LÜ^{MES} MUHALDIM GIDIM *ga-ag-ga-pa-an-na ti-an-zi*) *gakkapa*-kelimesinin aynı biçimde yazılan “keklik” değil, bir “meyve”nin kastedildiğini, paralel metinde IN.BI “meyve” yazılmasından anlamaktayız (KUB 48.9 ii 8, Haas, 1992: 104vd.). Bunun yanında muhtemelen yine *hešti* evi ile alakalı olduğunu düşündüğümüz KBo 20.33 öy. 18-20 de şunu okuyoruz: “*O Tanrı Hulla’yu (veya Hulla şerefine) içer, oturarak Tanrı Telepinu’yu içer. Tanrı ZABABA’ya vururlar. Koşucular, gümüşten lazımlık kabını (galdi) getirirler. Aşçılar ölü ruhunu yerleştirirler*” Herhalde bu yapı içinde gerçekleştirilen bu törenlerle ölen kişinin ruhunun huzur bulması temenni edilmektedir. Diğer taraftan, ölü ruhunun yeraltına, ölüler diyarına ulaştırılması muhtemelen yapının içinde yakılan ateşle sağlanıyordu.

Hitit İmparatorluk Devri Krallarından II. *Muwatalli*’nin, başkenti *Hattuša*’dan *Tarhuntašša*’ya taşınmasını anlatan III. *Hattušili*, ölü ruhlarının da taşındığını ifade etmiştir: “*Hatti’nin (tanrılarını) ve ölü ruhlarını aldı. ve onları [ ] ülkeye götürdü.*” Kral, metnin farklı bir yerinde bu durumu tekrarlamıştır, bu metin yeri daha eksiksiz günümüze ulaşmıştır: “*Daha sonra Hatti’nin tanrılarını ve ölü ruhlarını aldı ve onları Tarhuntašša’ya götürdü.*” (CTH 81; Doğan-Alparslan, 2012: 123) Burada başkentte bulunan ölü ruhların, yeni başkente,

yani devletin yeni merkezine taşınması konumuz itibari ile oldukça önemlidir. Nitekim devletin resmi olarak tanrısal mertebeye kavuşmuş olan krallarına ait kültün, dolayısıyla Éhešta yapısının da taşınmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayede atalar kültü ihmal edilmeyecek ve en önemlisi de geçmişle kurulan tarihi ve kültürel bağlar, bu ölü kralların ruhlarına yapılan anma törenleri ile devam edecektir. Orta Asya ve Kafkasya’da yaşayan halklarda halen devam eden atalar kültü inancı ve atalarının ruhlarına duyulan saygı, bazı halk inanışlarında yoğun olarak gözlenmektedir. Kazaklar, zor zamanlarda atalarının isimlerini söyler ve atalarının ruhlarına kurbanlar sunarlardı. Yine eski bir Türk inanışına göre ‘ata mağarası’ olarak adlandırılan mağaralarda ata ruhlarına kurbanlar sunulmaktaydı. (Akgün, 2007: 143).

Éhešta- evinde görev yapan kült personelinden biri de LÚ^{GI}BANŞUR “Sofracı”dır. Bizi bu konuda bilgilendiren IBoT 3.1 14’-16 nolu metin yerinin tercümesi şöyledir: “*Sofracılar, on altı kalın ekmeğe, bir litre buğday peltesi, fasulye ve üç şiluha ekmeğini (getirirler); aşçılar (ise) hešti evinde sekiz siyah koyunu önceden hazırlamışlardır*” Burada kurban edilecek hayvanın renginin siyah olması yeraltı kurbanı olması ile doğrudan bağlantılıdır. Ünal’a göre siyah uğursuzdur ve karanlığı simgeler. Bu sebeple de bu renk özellikle seçilmektedir (Ünal, 2016b: 114). Eski Türkler’de de Yeraltı Tanrısı Erlik için ormanlık bir alanda gerçekleştirilen törenlerde beş yaşında siyah bir öküzün kurban edilmesi kurban edilecek hayvanın renginin rastgele belirlenmediğini ve özellikle seçildiğini göstermektedir (Akgün, 2007:143). Bunların yanı sıra, Éhešta- evinde gerçekleştirilen bir ritüel ilgi çekicidir. *haššumaš* bayramının 4. gününde *tazelli* rahibinin Éhešta evine gittiği, tanrıların şerefine on iki kez içtiği ve kör bir adamın çırılçıplak soyulduğu, daha sonra da dövülerek Éhešta- evine götürüldüğü kaydedilmiştir: “*taz(z)elli rahibi hešta evine gider. dört yumuşak ekmeğe, dört tatlı ekmeğe, yarım ŠATU ölçüsünde dört kalın ekmeğe, on iki takarmu- ekmeği (hazır durur) (tazelli rahibi) tanrıların (şerefine) on iki kez içer. Ve erkek keçiyi keserler ve yerler. Erkek keçinin postunu ise alırlar. Bir kör adam çırılçıplak soyulur, onu döverler ve sonra hešta evine götürürler. Ve yerler, içerler.*” (IBoT 1.29 ay. 35’-41’ ; Arıkan, 2005: 61.; Sevinç-Erbaşı, 2010: 693-702.; Mouton, 2011: 1-38.; Taracha, 2016: 321-334.; Ünal, 2016b: 224.) Burada geçen söz konusu kör adam muhtemelen günah keçisi olarak belirlenmiş, soyularak ve de dövülerek işkenceye maruz bırakılmıştır. Bu sayede herhalde aşağılanmak istenen bir kişinin yerine geçirilen kör adam hem ruhen hem de bedenen insanların huzurunda rencide edilip tartaklanarak, ritüelin en etkin sahnesi icra edilmektedir. Arıkan’a göre, çırılçıplak soyma ve bu şekilde teşhir etme Hitit toplumunda bilinen bir cezadır. Fakat bu metinde

geçen durum farklı bir uygulamaya işaret etmektedir (Arıkan, 2000: 218). Öte yandan, ritüelde bir tekenin kurban edilmesi de “*gūnah keçisi*” kavramı açısından son derece manidardır (Ayrıca işin eğlence boyutu ile ilgili de krş. Ünal 2016b: 221 vdd.). Güterbock ise *haššumaš* bayramının 4. gününde icra edilen bu eylemlerin, prensin ergenlik dönemine girmesi ile bağlantılı olduğuna işaret etmektedir (Güterbock, 1969:99 vd. ; Ayrıca Prensın erginleme töreni ile ilgili bkz. Sevinç, 2010: 693-702; Ardzinba, 2010: 57). Metnin devamında Prens, *arzana-* evine geçer. Prens eve girince yemek getirilmesini buyurur ve karşısına da on iki kız oturtulur. Birlikte yerler, içerler. Kızlar, prensin çevresine bira dökerler ve bir nevi kutsal sınırı belirlerler (Ardzinba, 2010: 57), o gece kızlar prensi arındırırlar ve ayın sona erer(Bayramın özet metni için bkz. Ünal, 2016b: 224 vd.) Prensın erginleme töreninin anlatıldığı bu bayramda, en dikkat çeken nokta, sürekli tekrarlanan on iki sayısıdır. Bayramı konu alan ve birinci gününden itibaren yapılan eylemleri sırasıyla anlatan metinler incelendiğinde 12 çiftçi, 12 ekmek, 12 tanrıyı içme eylemi, 12 kız ve 12 rahipten bahsedilmektedir. Bu durum, bayramın 12 aya ya da yılın tümüne işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat Yazılıkaya A ve B odalarındaki 12 tanrı kabartma tasviri ile metinler arasında bir bağlantı olup olmadığı bilinmemektedir (Ünal, 2014: 282vd.).

Bir başka metinde aşçı başı ^{NA4}*tahuppaštai-* denen ve kurbanlık hayvanları öldürmeye yarayan (Ünal, 2007b: 117 vdd) bir taşla koyunun başına üç kere vurur ve onu kurban eder. ^E*hešta* evinin adamları koyunun etini iç odaya (É.ŠA) götürür (KUB 41.27 ay. IV 9-16; Haas-Wäfler, 1977: 103 ayrıca örnek başka bir metin yeri için bkz. KUB 34.69+70 öy. I 17'-18'). Yerel kültürler için kurban malzemesi bağışlarını içeren KUB 43.29 öy. II 5-7'de *zilipuriyatalla* adamlarının başı, ^E*hešta* adamı, *hapiya* adamları ve *zintuhi* kadınları birlikte anılmaktadır (Arıkan, 2003: 22). Burada *hešta-* adamının Hatti kült tabakasına dahil görevlilerin içinde sayılması, onun Hatti kültürüyle olan bağlantısına işaret etmesi açısından çok önemlidir. Kammenhuber de *hešta*'nın Hatti kökenli olduğuna işaret etmektedir (Kammenhuber, 1972:300). Yine başka bir metin yerinde ^E*hešta* evinin adamları Tanrı Nergal ve Lelwani'nin meşalelerini tutmaktadırlar: “(8) I ^{GIS}*zu-up-pa-ri* ŠA ^DU.GUR (9) I ^{GIS}*zu-up-pa-ri* ŠA ^DAL-LA-[TIM..] (10) LÜ.MEŠ ^E*hé-eš-ti-i har-kán-zi*” (Bo41/g I 8-10; Otten, 1971: 40).

Diğer taraftan VAT 7470 öy.I 10-16 da ^E*hešta* evinin üç adamından ve yine yukarıda farklı bir metin yerinde geçen temiz rahipten söz edilmektedir: “*ve onlar yukarı ana giriş kapısına giderler. Ana giriş kapısına vardıklarında temiz rahip ve ^Ehešta evinin üç adamı yukarı ana giriş kapısından içeri girerler.*” (Haas-Wäfler, 1977: 104). Metinde ^E*hilammar* “kapı, kapı yapısı, pazar yeri,

ana giriş kapısı” kelimesinin dat-lok. formu ^É*hílamni-* kelimesi geçmektedir. (Ünal, 2016: 187; Ayrıca *hílammar-* “en kutsal odanın önünde yer alan ve odaya girişi sağlayan geçit” Naumann, 1998: 466). Öte yandan KUB 30.32 öy. I 11’de de ^É*hešta* evinin yukarı ve aşağısından, daha doğrusu “yukarı ve aşağı *hešta-* evinden” bahsedilmektedir (Puhvel, 1991:321.). Bu iki metin yeri, ^É*hešta* evinin lokalizasyonu ve mimarisine yönelik bilgiler içermesi açısından oldukça önemlidir.

41/g öy.I 4’-20’ nolu metinde, *hešti* adamlarının, köpek adamlarının, dış avlu temizleyicilerinin, sakilerin ve taş evin adamlarının birer meşale taşıdıkları kaydedilmiştir (Transkripsiyon için bkz. Otten, 1971: 40; Haas-Wäfler, 1977: 94). Aynı metin içinde *hešti* adamlarının ve de taş evin adamlarının birlikte geçmesi her iki yapının birbirinden farklı olduğuna ve her ikisinin de ayrı personellerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Singer, KI.LAM bayramını içeren metinlerde her iki yapının birbiri ile aynı olabileceğine dair bir ipucuyla karşılaşmadığını, dile getirmiştir (Singer, 1983: 118).

KUB 30.32 öy. I 6-8’de (ve paralel metninde) *Arinna*’lı Metal ustalarının kendi yaptıkları anlaşılın tanrı heykellerini ^É*hešta-* evine yerleştirdikleri kaydedilmiştir. Bunlar arasında güneş kursu ile altın ve gümüşten çok sayıda alet edevat vardır ve metal ustaları bozulanları tekrar tamir etmektedirler (EGIR-*pa takliyanzi?*). Gerekli altın ve gümüş depodan sağlanmaktadır (Haas & Wäfler 1976: 96vd.; Erkut 2003: 76; Savaş, 2006:85). Bilindiği gibi; şimdiye kadar en zengin güneş kursu buluntu topluluğu Alacahöyük’te Erken Tunç Çağı Kral Mezarlarında ele geçmiştir. Aynı döneme ait başka önemli yerleşmelerde de (Horoztepe, Kalınkaya, Balıbağı, Göller, Havza, Oymaağaç vb.) benzer güneş kursları ve de semboller açığa çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı güneş kurslarının yalnızca mezarlarda ele geçmiş olması bu eserlerin ölü kültü ile olan bağlantısını ve cenaze ritüelleri sırasındaki işlevini göstermektedir (Sir Gavaz & Yalçın, Yayın Aşamasında). M.Ö. 2. bin yıl Orta ve Kuzey Anadolu Bölgesi’nde açığa çıkarılan Hitit Dönemi mezar buluntuları arasında ise güneş kurslarına rastlanmamıştır (Akyurt, 1998: 134 ff.). Yukarıda verdiğimiz metin yeri, güneş kurslarının hem Erken Tunç Çağın’da hem de Hitit Dönemi’nde benzer işlevlerle kullanıldığına ve ölü kültü ile doğrudan ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan; KBo 20. 33 öy. 10’da da Metal ustalarının *hešta-* evi içindeki görevlerine dair bir kayıt söz konusudur: “*Metal Ustaları iki sığır başını getirirler. İki kırmızı şarapla (dolu) kabı dökerler.*” Bu pasaj da, Metal ustalarının *hešta-* evinde yapılan kült aktivitelerine doğrudan katıldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Metinlerde ^Ehešta- Evinde Görev Yapan Kült Personeli

(Yukarıda verdiğimiz metin yerlerine dayanarak listelenmiştir.) (Kült personeli ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Haas-Wäfler, 1977: 92; anlamları için bkz. Ünal, 2007a).

hešti adamı: LÚheštumaša/ LÚ.MEŠ^Ehešti

Saray Oğlanlarının Başı: GAL DUMU^{MEŠ}É.GAL

Tazelli Rahibi

Temiz rahip: LÚSANGA KÜ.GA/šuppiš

Aşçıların Başı: UGULA LÚ.MEŠMUHALDIM

GUDU Rahibi: LÚGUDU

GUDU Rahibinin karısı: DAM LÚGUDU

halliyari adamları “ayinlerde ilahi okuyan” (Ünal,2007a:150.): LÚ.MEŠhalliyari

LÚ.MEŠSİLA.ŠU.DU₈.A (Daddi, 1982:180).

Köpek adam: LÚ.MEŠUR.GI₇

Dış avlu temizleyici: LÚ.MEŠKISAL.LUH

LÚ.MEŠZABAR.DIB

Yaşlı adamlar: LÚ.MEŠ^Ehuhhaš

Taş evin adamları: LÚ.MEŠÉ.NA₄

Sofracılar: LÚ^{MEŠ}GIŠBANŠUR

Arinna’lı Metal Ustaları: LÚ^{MEŠ}SIMUG.A^{URU}Arinna

^Ehešta- Evinde Kutlanan Bayramlar

ANTAHŠUM^{SAR} Bayramı

purulli- Bayramı

nuntariyašhaš bayramı

haššumaš- Bayramı

EZEN GAL (Büyük Bayram) (KUB 30.68 öy. 8 EZEN GAL ^Ehi-iš-ta-a ma-a-an LUGA[L “Kral Büyük Bayram için hešti evine (gider)se”

KI.LAM Bayramı

hamešhi Bayramı

^Ehešta- Evinin Mimarisi ve Lokalizasyonu

IBoT 3.1 17'-20' nolu metin yeri bize ^Ehešta- evinin mimarisi ile ilgili bazı ipuçları vermektedir, şöyle ki: “Kral hešta evinin kapısına geldiğinde, sofracılar kalın ekmekleri kaldırırlar, giderler ve onları (onu)tanrıların yerlerine yerleştirirler. ‘Büyük Yolda’ bir usta ve yaşlı adam durmaktadır. Onlar krala reverans yaparlar.” Kralın ^Ehešta- evinin kapısına varmasıyla ilgili bir ifade bir başka metinde de karşımıza çıkar (KBo 20.76 ay.1 + KBo 24.87 ay.7'; ayrıca krş. KUB 20.4 ay. V 12'deki ^Dhé-eš-ta-a-aš a-aš-/ki, “hešta tanrısının kapısı”).

Diğer taraftan VAT 7470 öy.I 10-16'da da ^Ehešta evinin yukarı ana giriş kapısından bahsedilmektedir.

Tüm metinler arasında bize hešta- ile ilgili en ayrıntılı bilgi veren kaynak bir envanter metni parçasıdır (KUB 30.32 öy. I 11 vdd., CTH 250). Anlayabildiğimiz kadarıyla metin “Yukarı ve aşağı hešta- Evi'nin inşaatında kullanılacak, ne olduğunu maalesef bilemediğimiz luri- ve purašta- kerestelerinden söz etmektedir. Belki de bir tamirat yapılmakta veya yapının etrafı çitle çevrilmekte (*takliya-/takkaliya-* bu her iki anlama da gelebilmektedir. bkz. Ünal 2016a: 502) olup, bu işi belediye başkanı yapmaktadır. Metnin bize sağladığı ikinci önemli ve ilginç bilgi ise, gene belediye başkanının hešta- evi kapısında yer alan “kuyu, sarnıç” veya “pınar”ı (*wattaru-*, KUB 30.32 öy. I 14) yenilemesidir (*newah-*). Dışardan geldiği anlaşılan su, buradan geçirilerek sarnıcın/kuyunun içine akıtılacaktır. Burada söz konusu olan eylem, pratik anlamda hešta- evine su sağlamak amacıyla yapılmış olmalıdır. Tamiratın, din ve kült işleriyle pek uğraşmayan belediye başkanı tarafından yapılmış olması, buna işaret etse gerekir. Ancak Hititlerde kuyu, yeraltı kaynağı, yeraltı çatlakları ve pınarlar doğrudan Yeraltı Tanrıları ve dolayısıyla ölü kültü ile bağdaştırıldığı göz önünde tutulduğunda, ^Ehešta- evinin kapısının önündeki, bahçesindeki ya da avlusundaki su kuyusu bu açıdan da değerlendirilebilir. Diğer taraftan, Yeraltı Tanrıları için kurbanlar genellikle yere kazılan çukurlara(=*apí*) bırakılırdı. Ayrıca metinlerde DINGIR *apí* “çukur tanrısı” olarak da geçmesi bu çukurların yeraltı ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı sağlama açısından ne derece önemli olduğunu ve bu sebeple de yeraltına açılan bir kapı işlevi gören çukurlara tanrısal bir takım özellikler yüklendiği ve tanrılaştırıldığı görülmektedir (Sevinç-Erbaşı, 2015:172 vd.).

IBot 3.1 21' de ise Kral'ın heštiyapısı içinde *arkiu-* odasına girdiği kaydedilmiştir: “LUGAL-uš-kán an-da pa-iz-zi ar-ki-ú-i ti-ia-zi: Kral içeri gelir, *arkiu-* odasına (*yapısına?*) geçer.” Metnin devamında kralın burada *tuhhešsar-* ile arınma ayinini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır Alp'e göre bu oda bina kompleksinin

dışında ya da tapınak avlusunda bir yere identifiye edilmelidir ve Yazılıkaya Açık hava tapınağının ilk safhalarında küçük odanın girişi bu oda için uygun olabilir (Alp, 1993: 89, 344, 348). Aynı metnin 26. satırında ise bu sefer GUDU rahibinin karısının reverans yaptığı ve iç odaya (É.ŠÀ) girdiği kaydedilmiştir: “DAM LUGUDU UŠ-KI-EN ta-aš É.ŠÀ-na pa-iz-zi”. É.ŠÀ Ünal tarafından “iç oda, yatak odası” olarak yorumlanmış (Ünal, 2007a: 100), Naumann ise “en kutsal odanın önünde yer alan ve o odaya girişi sağlayan ön geçit” olarak ifade etmiştir (Naumann, 1998: 464 vd). Tüm bu metin yerleri ^Ehešta- evinin sadece bir odadan ya da tek gözlü bir yapıdan ibaret olmadığını göstermekte ve bir tapınak kompleksine işaret etmektedir. KI.LAM bayramını konu alan KBo 25.18 ay.4 5’ vd’de ^Ehešta- evi geçmekte, hemen takip eden satırda ise bir koruluktan söz edilmektedir. Metnin ilerleyen satırlarında ise ^Ehešta- evinin adamları ^Ezikmuha yapısı ile birlikte anılmaktadır. Fakat bu yapının ne işlevde kullanıldığı ya da ne olduğu henüz tespit edilememiştir (Ünal,2007a: 820). Yine KUB 2.3 IV 4’de ise ^Ehešta- evi bu sefer makzi(ya)- evi ile ilişkili karşımıza çıkmaktadır. Zira metinde Kral, KI.LAM bayramı kutlamaları çerçevesinde başta makziya- evi (Ünal, 2007a: 418) akabinde ise hešta- evi kapısına varmakta ve bazı tanrıları içme (şerefine) eylemi gerçekleştirmektedir (Singer, 1984: 68).

Orta Hitit devrinde, muhtemelen III. Tuthaliya döneminde, Hitit imparatorluğu toprakları, literatürde biraz da abartılarak “konsentrik saldırı” (*concentric invasions, konzentrischer Angriff*) olarak anılan geniş kapsamlı ve amansız bir saldırının hedefi olmuştur. Sınırlar küçülmüş ve başkent Hattuša bile yakılıp yıkılmış, her nasıl olursa sadece hešta- evi kurtulabilmiştir (KBo 6.28 öy. I 11-15): “Diğer taraftan Azzili düşman geldi ve Yukarı [Ülkenin] tümünü mahvetti ve Šamuha’yı sınır yaptı. İsuvalı [düşman] geldi ve Tegarama Ülkesini sınır yaptı. Diğer taraftan Armatanalı düşman [geldi] ve o da Hatti ülkelerini mahvetti. ve Kizzuwatna’yı [sınır yaptı]. [Hattuša Şehri tamamen yakılıp yıkılmıştı. Ve [ ] sadece hešta- evi kurtulabilmişti.” (Götze, 1940: 21-26.). Bu pasajdan yola çıkarak Güterbock, ^Ehešta- evinin Hattuša’nın dışında bulunduğu için zarar görmediğini ve Yazılıkaya’nın bu yapının lokalizasyonu için uygun yer olduğunu belirtmiştir (Güterbock, 1953: 76). Sur dışında kalan bir yapı kompleksinin nasıl düşman işgalinden kurtulabildiği tartışılabilir bir konudur. Düşman işgalinden kurtulabilen bir yapı, Hattuša içinde, ama işgal edilmesi imkânsız bir yerde olmalıydı. Eğer doğru yorumluyorsak, böylesi bir yapı, Sarıkale, Yenicekale, Nişantepe ve Ambarlıkaya vs. gibi ancak ve ancak kent sınırları içinde kalan kayalıkların zirvesinde inşa edilmiş olan ve birçokları bugün bile çıplak gözle görülebilen kayalıkların üzerindeki müstahkem yerlerde olabilir.

Res. 1 Boğazkale/Nişantaş

Res.2 Boğazkale /Sarıkale

Res.3 Boğazkale/Yenicekale

Ama diğer taraftan, IBoT 1.29 ay. 35' vd'de (bk. yukarıda) *hešta* evinde gerçekleştirilen erginleme ritüelinde *tazelli* rahibinin tanrıların şerefine on iki kez içmesi ve hemen her şeyin "12" olması, Yazılıkaya B odasında bulunan on iki tanrı tasvirlerini ve yapının bu işlevle kullanılmış olma olasılığını akla getirmektedir (Ayrıntılar için bk. Ünal, 2016b, 221vdd.). Ayrıca Tanrı *Nergal* ve *Lelwani* için *hešta* evi adamları tarafından taşınan meşaleler, Yazılıkaya B odasındaki *Nergal* tasvirini anımsatmakta ve odanın içinde bulunan nişlerin de meşale yakmak üzere kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir (Bo 41/g I 8-10). B Odasında yer alan *Nergal* tasviri, muhtemelen Ölümler dünyasına giden yolda kılıç ve tanrının liderliğinde bir arınmayı ve belirli bir kefareti

ödeyerek bu dünyaya girişi sembolize ediyordu (Bittel, 1978-1980: 21-28.; Darga, 1992: 171). Sevinç-Erbaşı'ya göre “*Yeraltı Tanrıları deyince, çukurdan sonra ilk akla gelen şey, bu çukuru açmak için kara toprağın bağrına saplanan, tanrılaşmış ya da tanrı simgesi olan sivri uçlu bir kılıç ya da hançerdir.*” (Bu ve daha fazla bilgi için bkz. Sevinç-Erbaşı, 2015:183 vd). Diğer taraftan Güterbock, Yazılıkaya ve Büyükkaya'nın benzer özelliklerine işaret etmiş ve *hešta* evi için aday iki uygun yer olabileceklerine dikkat çekmiştir (Güterbock, 1953: 76, dip. 2).

Res.4 Yazılıkaya B Odası

Res. 5 Yazılıkaya B Odası/ On iki Tanrı Kabartması (Çorum Müze Arşivi)

II. Murşili yıllıklarında *purilli* bayramının Tanrıça *Lelwani* için *hešta* evinde kutladığını ifade etmektedir: “İlkbahar olduğunda *büyük bayram olan*

purulliya- bayramını Hatti Şehri'nin Fırtına Tanrısı ve Zippalanda Şehri'nin Fırtına Tanrısı için kutladım. hešti evinde ise Tanrıça Lelwani için büyük bayram olan purulliya- bayramını kutladım. Hattuša şehrine, yukarıya geldim. Tanrıça Lelwani için hešti evinde büyük bir bayram düzenledim." (KBo 2.5 ay. III 38-47; Götze, 1933: 188). Bu pasajda geçen "Hattuša Şehrine yukarıya geldim" ifadesi ile kral Yukarı Şehri mi, yoksa surların dışındaki alanla yani günümüzdeki köy yerleşiminin de olduğu alanla kıyaslandığında oldukça yukarıda kalan Yazılıkaya Tapınak alanını mı kastediyordu, bilemiyoruz. Yazılıkaya kuşkusuz Hititlerin erken dönemlerinden itibaren kutsal bir mekân olarak işlev görmüş (Naumann, 1998: 456) ve bir kült alanı olarak kullanılmıştır. Ama Konsentrik işgal dönemi dahil Orta ve bilhassa Eski Hitit çağlarında yapılmış olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Darga'ya göre bu kült yeri M.Ö. 13 yy da AN.TAH.ŞUM^{SAR} veya "kralların ölü kültü" törenleri için yeniden düzenlenmiş ve dönemin kralının talimatları ile A ve B odalarının önüne bir tapınak inşa edilerek kült yapıları olarak kullanılmışlardır (Darga, 1992: 154).

Bütün bunların yanı sıra yeraltı dünyası ve tanrıları ile doğrudan bağlantılı olan kuş kurbanı (Ortaköy/ Şapinuwa kuş kurban çukurları ve kuş kurbanı uygulamaları için bkz. Süel, 2010: 31-52) uygulamasının Yazılıkaya açık hava mabedinde de gerçekleştiği bilinmektedir. Bittel, A odasından B odasına giden yol üzerinde tespit edilen oyuğun içinde insan iskeletleri ve kuş iskeletlerinin açığa çıkarıldığını belirtmiştir. Burada asıl dikkat çeken nokta bir çukurun içinde 14 bronz çiviyle tutturulmuş bir kuş iskeletinin de açığa çıkarılmış olmasıdır (Bittel, 1970: 110). Yine Yazılıkaya C Odasında açığa çıkarılan hayvan kemikleri ve küller ile tespit edilen bir kanal bu odanın da ölü kültü ile bağlantısını ortaya koymaktadır (Akyurt, 1998: 159. Ayrıca ayrıntılar için bkz. Seeher, 2011: 119 vdd).

III. SONUÇ

II.*Murşili*'nin yıllıklarında anlattığına göre kardeşi *Kargamuş* Kralı, Şarri-Kuşuh *Kizzuwatna*'ya geldiğinde sıcaklara dayanamayarak hastalanmış, ölmüş ve cenaze töreni *Kizzuwatna*'da yapılmışsa da, metnin dediği gibi "ölü ruhlarıyla ilgili örf ve adetlerin" önemli bir kısmı *Hattuša*'da gerçekleştirilmiştir (KUB 19.3 öy. 1 26-34; Götze, 1933: 108vd.; kırık dökük KBo 10.38 de aynı olaydan bahseder, Meriggi, 1978: 67-70). Belki de pratik açıdan cesedi *Kizzuwatna*'da yakılmıştı ve sadece külü *Hattuša*'ya taşınmıştı (Krş. Güterbock, 1983: 33).

Ölmüş olan kralların tanrılaşmış olduklarına inanıldığı ve heykellerine kurban sunulduğu öteden beri iyi bilinmektedir (Archi, 2007: 50vdd.; Carruba, 2007: 131142; Gilan, 2014: 85102; Otten, 1968.). Ama asıl önemli olan ise, KBo 11.36 IV 7 vd'de ölen kişilere ait heykellerin *hešti* evinde de bulunduğu kaydedilmiş olmasıdır. Alaca Höyük'de 1964 yılında sfenksli kapının hemen arkasındaki binanın bir odasında yapılan kazılarda açığa çıkarılan tam plastik işlenmiş ve bedeninin başı yok olmuş olan heykel, metinlerde adı geçen heykellere somut bir örnek teşkil etmektedir (Darga, 1992: 97 vd.; Baltacıoğlu, 2016: 54), ama buluntu in situ değildir ve tarihlenmesi büyük sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca Haas ve Wäfler'e göre, ölen krallar için yapılan kurban seremonilerinin anlatıldığı metinler, ölen kralların kültürünün önemini vurgulamaktadır. Zira KUB 36.120 öy. 1' vd, KUB 11.8+9 öy. II 1 vd. ve KUB 11.10 gibi örnek metinler bize Hititlerdeki atalar kültürüne yüklenen anlam ve önemi net bir şekilde göstermektedir. Fakat burada özellikle ölü kültürü ile atalar kültürünü ayrı düşünmemiz gerekmektedir. Muhtemelen her ölen kimse ya da kral saygın kabul edilmemekte bazıları yeraltının karanlık dünyasına terk edilmektedir. Atalar kültürünün temelinde yatan asıl düşünce, herhalde ölü ruha sunulan kurbanın, devletin bekası ve kudreti ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Zira tanrı olan kralın, ölümünden sonra Hitit devleti üzerindeki etkisinin kaybolmadığı aksine Hitit Ülkesi'nin başına gelebilecek her türlü olumlu ya da olumsuz durumda rolü ya da katkısı olduğu inancı vardır. Bu nedenle de sadece atalar kültürünün icra edildiği bir kutsal mekân oluşturulmuş olmalıdır. Eski Türkler atalar kültürünü, doğal mekanlarda orman, mağara, nehir kenarı gibi yerlerde gerçekleştirilmekteydiler. Muhtemelen Hititler de atalarına olan saygıyı ve sadakati su pınarları, ormanı ve doğal oluşum kayalıkları ile uygun imkanlar sunan özel bir alanda icra ediyorlardı. Aynı günümüzde özellikle kan bağımız olan kişilerin ölüm yıldönümlerinde helva dağıtılması, fakirlerin doyurulması, ruhuna duaların okunması gibi Hititler de kraliyet mensubu olan ölülerini anmak ve onları yad etmek adına *hešti* evini kullanıyorlardı. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta; *hešti* evinin kendine has bir yapı kompleksinin olması, bir kültür personelinin olması ve bu yapının bir benzerinin de *Hattuša* dışındaki bir kültür yerleşimi ile bahsinin geçmemesidir. Bu nedenle mevcut veriler, daha önce Güterbock (Güterbock, 1953: 76), Otten (Otten, 1967, 233), Alp (Alp, 1993: 348) ve Bittel (Bittel -vdd., 1975) tarafından da işaret edilen Yazılıkaya'yı göstermektedir. Biz de bu görüşlere katılıyor ve *hešti* yapısını, Yazılıkaya Açık hava mabedinin bir bölümü ya da bir odası ile değil, tümü ile eşleştirmeyi öneriyoruz. Çünkü metinler bu yapının tek bir oda ile sınırlandırılmayacağına ve başlı başına bir tapınak kompleksine işaret etmektedir. Diğer taraftan, Seeher, Yazılıkaya A Odasının Fırtına Tanrısı'nın

huwaši tapınağı ya da yeni yıl bayram evi olabileceğini, B Odasının ise IV. Tuthaliya'nın anma ya da mezar odası olabileceğine işaret etmiştir (Seeher, 2011: 167). Ayrıca Haas-Wäfler (1976;1977) ve Meyer (1995: 125-136) *hešti* evi için Büyükkale'deki B binasını işaret etmişlerdir.

Burada değinmemiz gereken diğer bir konu da, yukarıda bazı araştırmacıların *hešti* evi ile taş evi ^ENA₄ eşleştirdiklerinden söz etmiştik. Fakat *hešti* evinin geçtiğı metinlere bakıldığında sadece başkent *Hattuša* ile bağlantılı olduğı ve diğer Hitit şehirleri ile adının geçmediğı görülmektedir. Yalnız 'taş ev' ^ENA₄ ile ilgili bir metin yerinde "O kendi taş evinin bulunduğu şehirde" ifadesi *Hattuša* dışında da taş evlerin bulunduğuna işaret etmektedir (Otten, 1958:133; Ekmen,2012: 41). Bu da her iki yapının ölü kültü ile ilgili olmalarına rağmen farklı işlevlerde yapılar olduğuna işaret etmektedir. Haas'a göre ölmüş kral kültü üç yapıyla doğrudan alakalıdır: Tanrı'nın taş evi, Ölüm tanrıçası Lelwani'nin tapınağı olan *hešta* evi ya da ^{NA4}*hekur* SAG.UŞ'dur (Haas, 1994: 244; ayrıca krş. Taggar-Cohen, 2010: 113-131). KBo 12.38 öy. II 4-26 nolu metne dayanarak Yazılıkaya B Odasının ^{NA4}*hekur* SAG.UŞ (Ayrıntılı bilgi için bkz. Otten, 1967:222-240.; Güterbock, 1967: 73-81.; Opfermann,1998: 229-237) olabileceğı düşünölmüştür (Seeher, 2011:160). II. Şuppiluliuma döneminde kaleme alınan bu metinde IV. Tuthaliya'nın bir heykel yaptırdığı, ancak yarım kaldığı ve kendisi tarafından bunun tamamlanarak, inşa ettiğı kaya mabedine yerleştirildiğı kaydedilmiştir (Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Güterbock, 1967: 75-78). Fakat bu metinde geçen kaya tapınağı yani ^{NA4}*hekur* SAG.UŞ Yazılıkaya dışında başka bir yerde de olabilir. Zira Yazılıkaya B Odasının kuzey yamacında bulunan kireçtaşı bloğun işlevi henüz aydınlatılmış değildir (Seeher, 2011: 160. krş. Bittel,1978-1980: 22-23).

Sonuç olarak, *hešti* evi, atalar kültü ile doğrudan bağlantılı ve belki de ölülerin yakılıp sonra da küllerinin muhafaza edildiğı, bu sebeple de ölü ruhların barındığı kutsal bir mekan olmalıdır. Fakat sadece *Hattuša* ile bağlantılı geçen böyle bir yapı, devlet erkanının ve kral sarayının bulunduğu Yukarı Şehir'de değil, muhtemelen daha izole ve daha doğal bir ortamda ve surların dışında aranmalıdır.

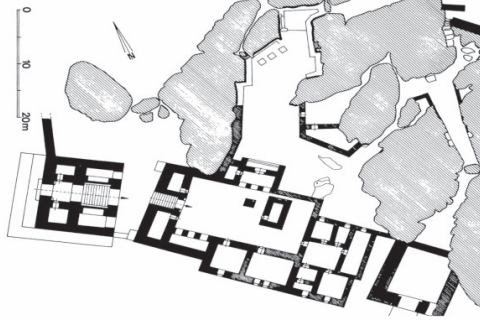
Res. 6 Büyükkale'nin Rekonstrüksiyonu. (Çorum Müze Arşivi)

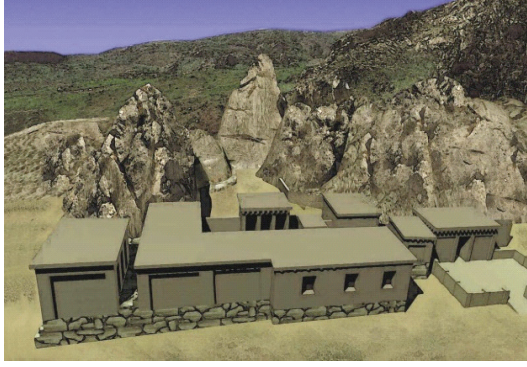
Res.7 Hattuša/Büyükkale (Çorum Müze Arşivi)

Res.8 Yazılıkaya Açıkhava Mabedinin havadan görünümü

Res.9 Yazılıkaya Açık hava Mabedinin Plan
(Çorum Müze Arşivi)

Res.10 Yazılıkaya Açık Hava Mabedinin Rekonstrüksiyonu

Res.11 Yazılıkaya Açık hava Mabedi A Odası
(Çorum Müze Arşivi)

Res.12 Yazılıkaya Ana sahne. (A Odası)

Res.13 Yeraltı Tanrısı Nergal (Yazılıkaya, B Odası)

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Engin. (2007). "Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar", *Beşkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2: 139-153.
- AKYURT, Metin. (1998). *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara.
- ALP, Sedat. (1993). *Beiträge Zur Erforschung Des Hethitischen Tempels*, Ankara.
- ARCHI, Alfonso. (2007). "The Cult of the Royal Ancestors at Hattusa and the Syrian Practices", *Fs Dinçol-Dinçol*, 49-55.
- ARCHI, Alfonso. (1990). "The Names of the Primeval Gods!", *Orientalia* 59, Rome: 114-129.
- ARDZINBA, Vladislav. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Çev. Orhan Uravelli, Ankara.
- ARIKAN, Yasemin. (2005). "Hitit Kültünde Bir Görevli: ¹⁰tazelli-", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Çorum 02-08 Eylül 2002), ss. 49-82.

- ARIKAN, Yasemin. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Kaynaklarında ^{LU}zilupuriyatalla- Görevlisi", *Archivum Anatolicum*, Cilt VI, Sayı:2, Ankara, s. 1-26.
- ARIKAN, Yasemin. (2000). "Hitit Belgelerinde Körler", *Archivum Anatolicum*, Sayı:4, Ankara, s. 207-224.
- ARIKAN, Yasemin. (1998). "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Çorum 16-22 Eylül 1996), ss. 45-51.
- BALTACIOĞLU, Hatce. (2016). "Éhalentiu-/halentu(wa)- Alaca Höyük 2. Yapı Katı ve Boğazköy Büyükkale Sarayı", *Ahmet Ünal Armağanı*, (eds.), S. Erkut, Ö. Sir Gavaz, İstanbul: 49-68.
- BITTEL, Kurt. (1978-1980). "Der Schwertgott in Yazılıkaya", *Anadolu* 21, 21-28.
- BITTEL, Kurt. - Boessneck J. - Damm B. - Güterbock H.G. - Hauptmann H. - Naumann R. - Schirmer W. (1975). *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Berlin.
- BITTEL, Kurt. (1970). *Hattusha, Capital of the Hittes*.
- CARRUBA, Onofrio. (2007). "Per una ricostruzione delle liste reali etee", *Fs Koşak*, 131-142.
- DADDI, Pecchioli F. (1982). *Mestieri, professioni e dignità nell'Anatolia ittita*, Roma.
- DARGA, Muhibbe. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- DOĞAN-ALPARSLAN, Meltem. (2012). *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı. Filolojik Belgeler Işığında*, İstanbul.
- FRIEDRICH, Johannes. (1991). *Kurzgefaßtes Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- EKMEN, Hamza. (2012). "Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl 5. Sayı 1: 23-49.
- ERKUT, Sedat. (2003). "Hititçe Çivi Yazılı Boğazköy Belgelerinde Geçen Sümerce LU.SIMUG.A=Metal İşleyicileri Hakkında", *AÜD.T. C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33: 69-77.
- GILAN, Amir. (2014). "The Hittite Offering Lists of Deceased Kings and Related Texts (CTH 610-611) as Historical Sources", *KASKAL* 11, 86-101.
- GOTZE, Albert. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven.
- GOTZE, Albert. (1933). *Die Annalen Murşiliş* (MVAeG 38), Leipzig.
- GRODDEK, Detlev. (2001). "'Mausoleum' (É.NA4) und 'Totentempel' (Éhišta)im Hethitischen", *UF* 33, 213-218.
- GURNEY, Oliver Robert. (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford.
- GUTERBOCK, Hans Gustav. (1983). "Hittite Historiography: A Survey", *History, Historiography and Interpretation*, 21-35.
- GUTERBOCK, Hans Gustav. (1967). "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered", *JNES* 26, 73-81.
- GUTERBOCK, Hans Gustav. (1960). "An Outline of Hittite AN.TAH.ŞUM Festival", *JNES* 20: 85-97.
- GUTERBOCK, Hans Gustav. (1953). "Yazılıkaya", *MDOG* 86: 65-76.
- HAAS, Volkert. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden.
- HAAS, Volkert. (1992). "Hethitologische Miscellen", *SMEA* 29, 99-109.

- HAAS, Volkert- WÄFLER, Markus. (1977), "Bemerkungen Zu ^ehešti/ā (2.Teil), *Ugarit-Forschungen* 9: 87-122.
- HAAS, Volkert- WÄFLER, Markus. (1976), "Bemerkungen Zu ^ehešti/ā (1.Teil), *Ugarit-Forschungen* 8: 65-99.
- İNAN, Abdulkadir. (1968). *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- KAMMENHUBER, Annelies. (1972). "Keilschrifttexte aus Boğazköy (KBo XVII)", *OrNS* 41: 292-302.
- KAMMENHUBER, Annelies. (1970). "Keilschrifttexte aus Bogazköi (KBo 16)", Rev. of: Otten H. - Güterbock H.G. 1968a, *Or NS* 39, 547-567.
- KARAUĞUZ, Güngör. (2015). *Hitit Mitolojisi*, Konya.
- KIYMET, Kurtuluş. (2014). "Hitit Mitolojisinde Tanrıların Yer Altına İnişi", *Folklor / Edebiyat*, Cilt: 20, Sayı: 77: 21-34.
- KOŞAK, Silvin. (1982). *Hittite inventory texts (CTH 241-250)*, Heidelberg.
- MERİGGİ, Piero. (1978). "Spigolando nei testi storici etc", *1ConvItVOA*, 67-80.
- MEYER, J.-W. (1995). "Ergänzende Bemerkungen zur Topographie von Ḫattuša", *AoF* 22, 125-136.
- MOUTON, Alice. (2011). "Réflexions autour de la notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fête haššumaš (CTH 633) ", *JANER* 11, 1-38.
- NAKAMURA, Mitsuo. (2002). *Das hethitische nuntariyašha- Fest*, Oosten.
- NAUMANN, Rudolf. (1998). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Çev. Beral Madra, Ankara.
- OPFERMAN, R. (1998). "War für die Hethiter Yazilikaya ein "hékur"?", *CRRAI* 34, 229-237.
- OTTEN, Henrich. (1972-1975). "Hešti (Hišta)", *Reallexikon Der Assyriologie*, Vierter Band Ha-a-a – Hystaspes, Berlin, New York: 369.
- OTTEN, Henrich. (1971). *Materialien zum hethitischen Lexikon*, (StBoT 15), Wiesbaden.
- OTTEN, Henrich. (1967). "Zur Datierung und Bedeutung des Felsheiligtums von Yazilikaya. Eine Entgegnung", *ZA* 58: 222-240.
- OTTEN, Henrich. (1955). Rev. of: Çiğ M. - Kızılyay H. 1954a, *OLZ* 50, 389-394.
- OTTEN, Henrich. (1950). "Die Gottheit Lelvani der Boğazköy-Texte", *JCS* 4: 119-140.
- ÖGEL, Bahaeddin. (2014). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Ankara.
- POLVANI, Anna Maria. (2005). "The Deity IMIN.IMIN.BI in Hittite Texts", *Or NS* 74: 181-194.
- PUHVEL Jaan. (1991). *Hittite Etymological Dictionary Vol. 3 Words beginning with H.*, Berlin. New York.
- SAVAŞ, Özkan Savaş. (2006). *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SEEHER, Jürgen. (2011). *Taşa Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, İstanbul.
- SEVİNÇ ERBAŞI, Fatma. (2015). *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, İstanbul.
- SEVİNÇ ERBAŞI, Fatma. (2010). "Bir erginleme töreni olarak Haššumaš bayramı", *7HitCongr*, 693-702.
- SINGER, Itamar. (1984). *The Hittite KILAM Festival*, Part 2, Wiesbaden.

- SINGER, Itamar. (1983). *The Hittite KILAM Festival*, Part 1, Wiesbaden.
- SİR GAVAZ, Özlem- YALÇIN Ünsal. (Yayın Aşamasında). “Alacahöyük İTÇ Zanaatkarları ve Arinna’lı Ustalar” IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (1-7 Eylül 2014-Çorum).
- SİR GAVAZ, Özlem. (2012). *Hitit Krallarının Kült Gezileri. Ayınlar, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Çorum.
- SİR GAVAZ, Özlem- SÜEL Mustafa. (2010). “Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya ile İlişkileri”, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum, 25-31 Ağustos 2008), II. Cilt, Ankara: 737-756.
- SİR GAVAZ, Özlem. (2008). “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1. Sayı 1, ss. 21-39.
- SÜEL, Aygül. (2010). “Ortaköy-Şapınuva Ağlönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı:134, İstanbul: 31-52.
- TAGGAR-COHEN, Ada. (2010). “The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Kataḫḫa (CTH 633)”, *AoF* 37, 113-131.
- TAGGAR-COHEN, Ada. (2006). *Hittite Priesthood*, Heidelberg.
- TARACHA, Piotr. (2016). “Twelve SANGA-Priests. Some Remarks on the Old Hittite State Cult and Royal Ideology Against a Background of the Earliest History of the Kingdom of Ḫattuš(a)”, *Fs Tischler*, 321-334.
- TISCHLER Johann. (1983). *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Innsbruck.
- TISCHLER Johann. (1982). *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis*, Innsbruck.
- TORRI Giulia. (1999). *Lelwani. Il culto di una dea ittita*, Roma.
- ÜNAL, Ahmet. (2016a). *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- ÜNAL, Ahmet. (2016b). *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence. Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Ankara.
- ÜNAL, Ahmet. (2014). *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı. Kadın. Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*. Çorum.
- ÜNAL, Ahmet. (2007a). *Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen. A Concise Multilingual Hittite Dictionary. Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.
- ÜNAL, Ahmet. (2007b). *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Topumlarda Mutfak Kültürü*, İstanbul.
- ÜNAL, Ahmet. (1978). *Ein Orakel text über die Intrigen am hethitischen Hof (KUB XXIII 70 - Bo 2011)*, Heidelberg.
- ÜNAL, Ahmet. (1977). “M.Ö. II. Binyıl Anadolu’sunda Doğal Áfetler / Naturkatastrophen in Anatolien im 2. Jahrtausend v. Chr.”, *Bulleten* 41, 423-446 / 447-472.
- ZİNKO, Christian. (1987). *Betrachtungen zum AN.TAH.SUMFest (Aspekte eines hethitischen Festrivals)* Scientia 8, Innsbruck.

